

31

2535

Հանր ֆրանսուս

բարձր. Գրքերի քառասուն

Գրքերու

1888
1889
1890
1891

(31)

84
4-79
ՀԱՅԿԱՆԻ ՔՐԱՆԿՈՒԹՅԱՆ

ԱԶՆՍ ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ

ԹԻԻ 37

ՄԿՐՏԻՉ ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆԻ

ՔԱՏՐԵՐԳՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

պ

Ը.

ԲՐՈՒՏՈՍ Ա.

ՈՂՔԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

ՀԻՆԳ ԱՐԱՐՈՒԱԾ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

Կ. Ե. Պ. ԶԱՐԳԱՐԵԱՆ ԵՂՔԱՅԵՐԵՐՈՒ

Կ. Պոլիս Զագմագերլուր թիւ 24—26

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐ. Ե. ԱՍՆՏՈՒՅԵԱՆ ԵՆ ՈՐԿԻՔ

1910

84
4-79

2011

831 03
7-45

37570-սկ

Ա Ն Ձ Ի Ն Ք

ԲՐՈՒՏՈՍ	ՎԱՂԵՐԻՈՍ
ԿՈՂԼԱՏԻՆՈՍ	ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ
ՏԻՏՈՍ	ԾԵՐԱԿՈՅՏ
ՏԻԲԵՐԻՈՍ	ԴՆԻԱԿԻՑՔ
ՄԱՄԻԼԻՈՍ	ԶՅՐԱԿԱՆՔ

5198-55

21020-60

ԲՐՈՒՏՈՍ Ա.

Ա.ՐԱՐՈՒԱՆՔ Ա.

Տ Ե Ս Ի Լ Ա.

ՌԲՈՒՏՈՍ, ԿՈՂԼԱՏԻՆՈՍ

ԿՈՂ. — Ո՞ւր քեզի հեռ բանի տանիլ զիս կուզես, ո՞վ Բրուտոս. սուր ինձի այդ դաշտնս որ զես սիրելույս արեամբը կը ծխայ. սու՛ր որ սրտիս մէջ...

ԲՐՈ. — Այդ դաշտնը, որ այ սրբազան գործիք մը եղաւ մահուան, կերպնում որ հախ ուրիշներուն արեանը մէջ պիտի լողայ: Ան այժմ պէտք է որ հաս բարձր Հոովմայ փողովուրդը վկայ ըլլայ քու անհուն յաւացի ու իմ արգար սրամտութեանս:

ԿՈՂ. — Ա՛հ ո՛չ. ամենուն աչքէն կուզեմ պահուրախ կա. չկայ միտիարութիւն անաւոր թշուառութեանս. սուրբ, ազ սուրբ միայն արցունքներուս վերջ տայ պիտի:

ԲՐՈ. — Սարսաբելի վրէժինդրութենէ մը պիտի բղխէ քեզի միտիարութիւն. ու զո՛ն պիտի ըլլաս, կերպեալ քեզի Բրուտոս. ո՞վ պարկեշտ ու անմեղ արիւն արխաիրա Հոովմայեցի Տիկնո՞ջ. Հոովմայ ազատութեան կրակներ պիտի զատկեցնես դուն այսօր:

ԿՈՂ. — Երանի թէ այդ յոյսը ունենայի կա. մեռնելէս առաջ կատարեալ վրէժինդրութիւն...

ԲՐՈ. — Յուսով. մանաւանդ թէ ստոյգ եւ ապահով եղիր. փափաքելի օրն ու փայրկեանը հասաւ վերջապէս. հետեւ ՚ի վեր սրբայն մէջ պահած վասնդաւոր, բայց վե՛ն խորհուրդներս կրնան վերապէս յայտնուիլ Հոովմայ գիմացը, դուն վաստաբախտ ամուսին, կրնաս, կրնաս վրէժինդիր քաղաքացի մը դառնալ այսօր. դու ինքնին պիտի օրհնես այդ անմեղ արիւնը որ փուճ տեղը թափուած պիտի ջըլայ, թէ որ դուն այ քու արիւնդ ուզես զո՛նկ հայրենեացի:

Այ՛ո՛ , հայրենիք , որուն համար քեզի հետ կուզէ ապրիլ ու մահնիլ Բրուտոս :

ԿՈՂ . — Ո՛հ , ի՛նչ սրբազան անուն երաւ բերնէդ . մընակ հայրենեաց համար կերգնում ապրիլ ես ալ . մեծ պիտի ըլլայ նաեւ վրէժխնդրութիւնա . պիտի տեսնայ Հոովմ որ եթէ այդ նախատինքը կայծակի պէս զարկաւ դիւ , կայծակնասար հարուածով մը կրնայ պատժել Կողատինոս անօրինին գլուխը , որ այնչափ յանդգնեցաւ :

ԲԲՈ . — Կեցցես ուրեմն ու ինձի հետ մէկտեղ վազէ՛ այդ սապարէզը , որուն ծայրը Հոովմայ վրկութիւնը կեցած է . Աստուած մը շունչ կուտայ ինձի , Աստուած մը կը քաջակերէ գիւ ու կորոտայ սրբախա մէջ (Բրուտոսէն ու Կողատինոսէն կապատէ Հոովմ կեանք ու ազատութիւն) :

ԿՈՂ . — Վեհմ ու Բրուտոսի արժանի յոյս է քուկինդ . վատ է անիկայ որ կատկածով կը պաշարուի , երբ հայրենիքը վտանքի մէջ է . կամ անօրէն Տարկուխնոսէն բնութեան լուծը կը թօթվենք այսօր , կամ Հոովմայ հետ մէկ տեղ կը կործանինք մենք . բայց նախ վրէժնիս տանկով :

ԲԲՈ . — Ազատ ըլլանք կամ թէ ոչ , մեր անկմանը մեջէն պիտի կանգնին բարձրանան վրէժխնդրութիւնն ու փառքը . դուն գուցէ լըսած չես այդ սարսափելի երգումը որ Լուկրէտիային գողգոշուն սըրտէն սուրը ետ քաշելու ատենա ըրի . այդ սուրը որ դեռ ձեռքիս մէջ կը սիմնմ . նոյն երգումը պիտի կրկնեմ ու հրատարակեմ այսօր բոլոր Հոովման զիմացը ու թշուառ Լուկրէտիայիդ անկենդան մարմնոյն վրայ : Երբ արեւը ծագի , ժողովուրդը գունդագունդ պիտի դիզուի հրապարակը , ու սարսափը պիտի պատէ զիրենք , արդէն Վաղերիտի ձեռքով տարածվեցաւ աղետալի գիպուածին համբաւը . բայց ի՛նչ պիտի ըլլան ամենքը երբ լսեն գեղեցիկ ու պարկեշտ Լուկրէտիային անձնասպանութիւնը իւր նախատինքը ջնջելու համար . վստահ եմ իրենց կատաղութեանը՝ որչափ իմինիս , բայց դուն պէտք է որ գերմարդկային սիրտ մը ստանաս այսօր , կրնաս աղեկաւոր տեսարանէն աչուներդ մէկդի դարձնել , կը շտրհեմ այդչափը քու անհուն ցաւոցդ , բայց պէտք չէ հետանաս ատկէ . իմ կատաղի խօսքերէս աւելի քու տխուր ու ցաւազին կերպարանքդ կրնայ բարկութիւնը գրգռել ժողովրդին՝ որ բնութեան տակ կը ստուալի :

ԿՈՂ . — Ո՛վ Բրուտոս , այն Աստուածը որ քու բերնովդ կը խօսի , արդէն իմ ցաւս անողորելի կատաղութեան փոխեց . մեծաիրաւ

Լուկրէտիային վերջին խօսքերը աւելի սաստիկ կը հնչեն ախանջա ու սրախ մէջ . կրնամ ես տկարանալ իրեն վրէժը աննկու , երբ ինքը այնչափ դիւցադնական քաջութեամբ իւր խակ ձեռններովը ծագիկ կենացը թկիկը կտրեց . անօրէն Տարկուխնոսին արիւնէն ըլլայս , ցաւ է ինձի . այդ նախատինքը իւր արեանը մէջ կրնամ սրբել ես այսօր :

ԲԲՈ . — Ո՛հ , անոնց պիտի արիւնէն ծներ իմ ես աս . բայց պիտի տեսնայ աշխարհք , որ ես աւելի Հոովմայ որդին եմ քան թէ Տարկուխնեանց քրոջը . ու որչափ Հոովմայեցիկ անարժան արիւն որ կայ երակներուս մէջ կերպնում ես ամենն ալ փոխել հայրենեաց համար թափելով դայն . բայց անա ժողովուրդը բազմութեամբ հոս կը դիմէ . ժամանակն է խօսելու :

Տ Ե Ս Ի Լ Բ .

ԲՐՈՒՏՈՍ , ԿՈՂԱՏԻՆՈՍ , ԺՈՂՈՎՈՒՐԿ

ԲԲՈ . — Հոս եկէ՛ք , ո՛ Հոովմայեցիք . մտիկ բրէք ինձի . մեծ ու անաւոր պատմութիւններ պիտի լսէք ինձմէ :

ԺՈՂ . — Ո՛վ Բրուտոս , իրաւ է ինչ որ լսեցինք :

ԲԲՈ . — Տեսէք , այս անմեղ ու անձնասպան Հոովմայեցի տիկնոջ գաշոյնը որ գեռ իւր արեամբը կը ծփայ : Ահա իւր ամուսինը , լուծիւնը ցաւն ու սոսկումը զինքը պատեր են . գեռ կապրի , ինչուան որ տեսնայ կտոր կտոր եղած ձեր բարկութեանը զիմացը այդ վառչուեր Սեստոսը . ես ալ կապրիմ , որպէս զի տեսնամ ան օրը որ Տարկուխնեանք բոլորովին հալածուին Հոովմայէն :

ԺՈՂ . — Ո՛վ անպուր գիպուած :

ԲԲՈ . — Դուք հիմայ սաղութեամբ ու ցաւով լեցում , դժբաղդ ամուսնոյն վրայ տխուր աչուրներ կը նետէք : Այո , ո՛ Հոովմայեցիք , տեսէք զինքը , իւր ճակտին վրայ նկարուած տեսէք դուք ամենքնիկ ալ ձեր նախատինքը . այդպիսի դառն վիճակի մէ մէջ պէտքը չէ որ ինքզինքը սպաննէ . բայց չի կրնար ստանց վրէժխնդրութեան ապրիլ . սակայն թող դադրին արցունքները , սոց ու աշուրթեան ժամանակը չէ . ինձի , ո՛ Հոովմայեցիք , իմ վրաս դարձաւքը կատաղութեամբ ձեր աչուրները . գուցէ իմ աչուրներէս ազատութեան մէկ քանի կայեկը թաչին ու բորբոքին զձեզ . ես եմ Յունիս Բրուտոս , ու

անհատի ատեն յիմար կարծեցիք, վասն զի այնպէս կեզծեցի. միշտ բռնաւորներու մէջ գերի ապրելով կապաւելի այն ժամուն որ զիս ու հայրենիքս միանգամայն ազատեմ անոնց անգութ ճիրաններէն. Աստուածներուն որոշած այդ հանդիսաւոր ժամը հասաւ վերջապէս. գերութեան վիճակէն մարդկութեան վիճակը հասնիլ ձեր ձեռքնէ հիմայ. ես, ձեզի համար, մեռնել կը փախաքիմ միայն. միայն թէ ես ըլլամ առաջինը ազատութեան մէջ մեռնող ու քաղաքացի Հոովմայ:

ԺՈՂ. Ո՛հ, ի՛նչ կը լսենք. ի՛նչ վեհութիւն եւ ոյժ ունին իր խօսքերը. բայց սկար ենք մենք. ի՛նչպէս կրնանք դէմ դնել զօրաւոր բռնաւորաց:

ԲԲՈ. — Դուք սկար էք. ի՛նչ կըսէք. այդպէս կը ճանչնաք դուզ զձեզ. ձեր սրտին մէջ շատոնց ճշմարիտ ատելութիւն կար տորէն Տարկութիւնանց դէմ. իրենց բռնակալ իշխանութիւնը վերջին սոսկալի ու անգութ օրինակը աչուրներնուզ դիմացը բերէք մէջմը. ձեր բարբառալ բարկութեանը զրգիւ, համախոսն ու գլուխ ըլլայ Կոլլափնետին ու Բրուստափն կատաղութիւն ձեր ազատութիւնը կը խորհիք դուք ու ինքզինքնիդ սկար կը կարծէք ու զօրաւոր կը սեպէք բռնաւորները, ո՛րն է իրենց ոյժը. որո՛նք են իրենց գէնքերը. Հոովմական ոյժ եւ Հոովմական գէնքեր. Լուկրետիոս դժբաղդ աղջկանը արխնուլը թաթխուած արդէն իմ խորհրդովս բռնաւորին բռնակը գնաց. սեռան զինքը զինուորները ու լսեցին սոսկալի դիպուածը դուցիէ հիմայ վատութեան զբօշակները պատուելով, ու ազատութեան զբօշակները բացած մեզի վտւթով օգնութեան կը վազեն. դուք քաղաքացիք, ուրիշներուն պիտի թողուք բռնաւորաց դէմ նախ եւ առաջ գէնք վերջնելու սրտիւք:

ԺՈՂ. — Ո՛հ ի՛նչպէս կը բորբոքեն մեր սրտերը քու խօսքերդ. ալ ի՛նչ բանէ կը վախնանք, եթէ ամենքս միաբան ենք:

ԿՈՂ. — Ձեր ազնուական ու անհամբեր ցատուքը կարծես թէ նոր կենաց կը հրաւիրեն զիս. ես բան մը չեմ կրնար խօսիլ, վասնզի արցունքը իմ ձայնս կը կարէ. բայց թող իմ տեղս խօսի իմ Հրոովմական սուրս. ես առաջին կը մերկացնեմ զայն, ու գեանի վրայ կը նետեմ պատեանը, որ հոն կենաց ինչուան ետքը. ո՛վ սուր, գլեզ կամ բռնաւորին կամ իմ սիրտս կերպնում միւսի. դուք առաջին պիտի ըլլաք ինձի հետեւելու, ո՛վ հարք եւ ամուսինք ... բայց ի՛նչ տեսարան է այդ ...

ԺՈՂ. — Ո՛վ անագին տեսիլ. տեսէ՛ք ազնուական տիկնոջ գազալը կը տանին հրապարակին մէջ:

ԿՈՂ. — Այո՛, ո՛ Հոովմայեցիք. այդ ազնուական տիկնոջ վրայ դարձուցէք ձեր աչուրները եթէ կրնաք. իւր անշունչ մարմինը, մահապիթ վերքը, ու անմեղ մարուք արիւնը կը պօսան ձեզի «Այսօր կամ աղատ պիտի ըլլաք, կամ պիտի մեռնիք, ո՛ Հոովմայեցիք»:

ԺՈՂ. — Այո՛, ամենքնիս ալ կամ աղատ պիտի ըլլանք կամ պիտի մեռնինք:

ԲԲՈ. — Մտիկ ըրէք հիմայ Բրուստափն, թշուառ կնոջ արիւնալից գիտկին վրայ նոյն իսկ այն սուրը որ իւր սիրտը մխեց կը բարձրացնէ հիմայ Բրուստոս, որ բոլոր Հոովմայ գիմացը կը նորոգէ այդ երգումը որ արդէն անոր օրհասական մարմնոյն վրայ երգուրեցիք էր: Բանի որ սուր մը կը կրեմ ես, քանի որ օղը կը շնչեմ, Տարկութիւնոս ոտք պիտի չի կոխէ Հոովմայ մէջ, եւ ոչ ոք բռնաւորի գարշելի անունը կամ իշխանութիւնը պիտի ունենայ: Աստուածները մտխիր դարձնեն Բրուստոսը, թէ որ ճշմարիտ ու անկեղծ չխօսիր. կերպնում նաեւ Հոովմայ բոլոր բնակիչները ազատ հաւատար ու քաղաքացի ընել. քաղաքացի եմ ես ալ եւ ոչ աւելի. մինակ օրէնքն է թագաւոր ու ես անոր առաջին հպատակ:

ԺՈՂ. — Այո՛ օրէնքը, ամենքնիս մէկ բերան նոյնը կերպնունք մենք ալ, ու Կոլլափնետէն աւելի թշուառ ըլլանք, թէ որ երգումնիս ոտքի տակ տուննք:

ԲԲՈ. — Ճշմարիտ Հոովմայեցիի մը պէս կը խօսինք հիմա. ձեր միտքեան զօրութեանը դէմ բռնաւորն ու բռնութիւն պիտի փշրին ու կործանին. առ այժմ ուրիշ բան պէտք չէ, բայց եթէ գոցել քաղաքին դռները անոնց դէմ. ի՛նչ բարեբախտութիւն որ արդէն Հոովմէն դուքս զանուեցան իրենք:

ԺՈՂ. — Բայց դուք Հոովմայ հիւպատոս ու հայր պիտի ըլլաք միանգամայն, դուք ձեր միաքն ու իմաստութիւնը, իսկ մենք մեր սուրերն ու սրտերը պիտի մատուցանենք Հոովմայ:

ԲԲՈ. — Գացէք ուրեմն ու քարոզեցէք բոլոր քաղքին մէջ, որ բռնաւորք դուքս մնացին, ու ալ պիտի չի կրնան ներս մտնալ, ազատութիւնը մեզի հետ է, բայց օրինաւոր եւ սուրբ ազատութիւնն. կտորնն ամենքը գերութեան ժանգոտած չլթաները ու վախի եւ սարսափի յաճորդեն քաջութիւն եւ յոյս, ու անխախտ հիմանց վրայ հաստատենք մեր ազատութիւնը:

ՏԵՍԻՍ Ա.

ԲՐՈՒՑՈՍ, ՏԻՏՈՍ

ՏԻՏ. — Ինչպէս որ հրամայեցիր հայր, բայց ձերակցար հրա-
ւիրուեցան մեծ ժողովքին. բովանդակ Հոովմբ քու մէկ նշանիդ հոս
զիմացդ պիտի ունենաս. միտքս ապշուեցեալս մէջ հողիւ կրնամ բմ-
բրանել թէ ինչպէս յանկարծակի Հոովմաց Տէրը եղար:

ԲՐՈ. — Ես ինքզինքիս տէրն եմ, և ոչ Հոովմաց, ս'ի՛ Տիտոս.
և ոչ ալ ուրիշ տէր մը պիտի ըլլայ երբէք հոն. ևս իրեն համար եր-
զում բրի, ևս որ ինչուան հիմայ վաս զերի մըն էի. դուք զիս ծա-
սայ տեսար երբ բնաւորին սրբուցը հեա խը պալատին մէջ զձեզ
զերութեան մէջ կը մեծցնէի. անարդ ու բռնութեան սակ ճնշուած
հայր մը չէր կրնար ազատութեան ստուշը սող ձեզի: ս'հ, թէ որ
հիմայ սղատութիւնը այնչափ քաղցր ու փառաւոր կերեւայ աչքիս,
դուք սրգեակք իմ, դուք էք պատճառը, աներկիւզ քաջութեան ու
սղատութեան սուած օրինակներս, հիմայ աւելի բարչորեն զձեզ ու
թօթափեցէք ձեր սրտին մէջէն ամէն փառածութեան խորհուրդները
որ իմ ատջի ծառայական վիճակս կրցաւ ազդել ձեզի, զո՞ն պիտի
մնանիմ ևս այն օրը, որ ազատ քաղաքացիներու մէջ պիտի լնուած
իմ սրգիքներս:

ՏԻՏ. — Հայր, քու վսեմ սրտիդ, որ միշտ մեր աչքին զիմա-
ցը կը փայլէր, բախար սակէ աւելի մեծ ու փառաւոր ապարեզ մը
չէր կրնար բանալ. երանի մեզի թէ որ կարենանք օգտակար ըլլալ
մեր հօրը խը վե՛ խորհուրդը կատարելու համար. բաց մեծ ու սու-
կալի են նաեւ սրգիքները. սամիլը միշտ փափախական է. ս'ի՛ զի-
տէ սրջտի օգնակամներ ունին զեւ Տարկուխեանք:

ԲՐՈ. — Թէ որ ամենեւին արգելք մը չըլլար, գոչքը թեթեւ
ու Բբուտոսին անարժան գործ մը կըլլար. բաց թէ որ Բբուտոս ար-
զեկքներէ վախնար, արժանի չէր անանկ վսեմ խորհուրդ մը կատա-
րելու. միացուր ուրեմն քու երխտասարգական անչէջ կամողդ հօրդ
անչարժ ու անաչատ գիտասարութեանը, ու այսպէս Բբուտոսին ու
Հոովմաց սրգին պիտի ըլլաս միանգամայն. բաց եղբայրդ ա՛հա հոս
կուզայ. տեսանք ի՛նչ լար կը բերէ մեզի:

ՏԻՒԲԵՐՈՍ, ԲՐՈՒՑՈՍ, ՏԻՏՈՍ

ՏԻՒ. — Սիրեցեալ հայր, աւելի յարմար ստան չէի կրնար հոս
հանդպիլ քեզի. ուրախութեամբ քեզի կը փնտտէի. սաստիկ փա-
թաղես շունչս կարեցաւ. անտար զգացմանքներ սիրաս կը գրգեն.
տեսայ մօտէն Տարկուխեանքը, տեսայ ու չի զողացի:

ՏԻՏ. — Ի՛նչ եղաւ:

ԲՐՈ. — Ո՛ւր տեսար:

ՏԻՒ. — Սկանառես ըլլարով համարուեցայ հիմայ որ ինքն է
ցած բնակալ մը: Գոտոզ թաղաւորը լսելուն պէս Հոովմաց արեկոծ-
եալ շարժումը, իւր անօրէն սրբուցն հեա թաղուց բանակը. ու ար-
տօրարով գէպի քաղաքը կը վազէր ընտիր գօրաց խուճրով մը, ու
սրգէն հասեր էին իմ պաշտարանութեան յանձնուած կարմենեան
դասը քով. ս'հ, որչա՛փ բախտաւոր գտնուեցայ ևս. բնաւորաց
զէմ ևս նախ մերկացուցի սուրս. երկաթէ դուրը ամբարցուցած ու
զոց էր, ու ևս քսան զօրականով ամենքնիս ալ ձիու վրայ դուրը
կեցած կապակներ. ու ա՛հա յանկարժ քաղմաթիւ գունդ մը գէպի
մեզի կը վազէր սպառնալից աղաղակներով. լսել տեսնալ, զանոնք
ճանչնալ ու սուսերամերկ վրանին յարձակիրը մէկ վայրկենի գործ
եղաւ. բնաւորք և զերիք սղատութիւնն ու մա՛հր տեսան մեր սու-
րերուն ծայրը. իրենցմէ տար հոգիէն աւելի զտարեցան փոշուց մէջ,
մնացորդը փախան ու ամենէն ստա՛ջ բնաւորք. երկուցն ստան զի-
րենք հարածէն ետքը ևս գարձայ այս յաղթութեանս տեսար փա-
թով քեզի բերելու:

ԲՐՈ. — Յաղթութիւնը թէպէտեւ սրգաիկ է սակայն բարեգու-
շակ պիտի ըլլայ այս սկիզբը պատերազմին. կուզէի ևս ալ մասնա-
կից ըլլալ անոր. ճակատ սո ճակատ իրենց զիմացը կենալէն աւելի
մեծ վախար մը չկայ սրտիս մէջ. ս'հ, ինչո՛ւ չեմ կրնար մի ևս նոյն
ստան զաշտին մէջ, հրապարակը, յեզուս միտքս ու սուրս գործա-
ծել միանգամայն. բաց այսպիսի սրգիքներով շատ գործեր մէկտեղ
կրնամ կատարել:

ՏԻՒ. — Հայր, այդ վտանքը ցրուելու ետքը երբ կը գտնուայի
զէպի պարսպին, հետեւէն ձիու սարի մը ձայն լսեցի որ մեզի կու-
զալ, ևս գարձայ ու տեսայ բնաւորին կողմանէ մինակ ու անգէն

մէկը կը յառաջանար ձեռքը ձիթենիի ձիւղ մը բռնած . հասաւ ինծի ու խոնարհ կերպարանքով մը խողաղութեան պատգամաւոր ըլլալը ինծի յայտնելով, կը խնդրէր Հաովմ մտնալ . Բրուտտին ու ձերականին սրայմաններ ու գաշխնք բերեր եմ կրտէր :

ԲՐՈ . — Եւ ս'իլ էր այդ գետապանը :

ՏԻՖ . — Մամիլիոս . ըսի իմ գորքերուս որ հակեն իր վրայ քաղքէն դուրս , ու ես քեզի եկայ , խնամալու համար թէ ինչ պէտք է ընել :

ԲՐՈ . — Ազէկ ժամանակին հասաւ ինքը , սակէ տւելի հանդիսաւոր օր մը չէինք կրնար ընտրել բռնաւորի մը գետապանին աչքին ներկայանալու համար . դեմ , վնասէ , ու հետո բեր գինքը հոս . թող խօսի քուրը Հաովմայ գիմայը եթէ կը համարձակի . եւ յուսամ որ Հաովմայ արժանի պատասխան մը պիտի ընդունի :

ՀԻՖ . — Կերթամ ես իրեն :

ՏԵՍԻՍ Գ .

ԲՐՈՒՏՈՍ , ՏԻՏՈՍ

ԲՐՈ . — Դուն ալ դեմ ձերակոյտը գիմաւորելու ու ամենէն պատուաւոր տեղը սրայէ իրենց համար . ահա ժողովրդին բազմութիւնը հոս կը զիպտի . կը տեսնամ ձերակոյտի մէկ մասն ալ . փութա՛ յորեակ :

ՏԵՍԻՍ Գ .

ԲՐՈՒՏՈՍ

ԲՐՈ . — Ո՛վ դուն մարդկային սրային խորունկը քննող միտհեծան թաղաւորդ Ողիմբոսի , դուն որ իմ սիրտս կը տեսնաս ու կը վառես . ս'իլ Արամազդ , բարձր եւ յախտանախան պաշտօնան Հաովմայ . սուր ինծի հանձար , միտք եւ լիզու արժանի մեծութեան վսեմ նպատակիս այժ պիտի չնորհես ինտրուածքս եթէ իբրաւ է , որ դուն ընտրեցիր զիս գործիք ազատութեան , քու ճշմարիտ եւ առաջին սրայ-գեւդ :

ՏԵՍԻՍ Ե .

ԲՐՈՒՏՈՍ , ՎԱՂԵՐԻՈՍ , ԵՌՄԱՆՈՒՄ , ԾԵՐԱՆՈՅՑ

ԲՐՈ . — Ձեր ամենուր գիմայը կուգամ ես խխտ համար մը ստալու իմ գործոցս . դուք քիչ մը առաջ Կոլլոսիոսի հետ նոր պաշտօնի մը բարձրացուցիք զիս , սակայն երբէք չեմ պարծիր անմիտ փառասիրութեամբ . չէ թէ պատուոյ ազատութեան միտակ ծարաւի չեմ , սէր առ Հաովմ՝ եւ անհաշտ ատելութիւն Տարկուինեանց գէմ . ստոնց մէջ տեսնուի միտակ իմ յարգս . եւ ուրիշները ստոր համար միտակ նախանձին Բրուտտի , ու ջանան գերազանցել զինքը . ուրիշ բանի չեմ փափաքիր :

ԺՈՂ . — Քու վեհ եւ արի կերպարանքդ ու ազատափօս համարձակութիւնդ կիմայնեն մեզի ս'իլ Բրուտոս որ դուն ես հայր Հրաովմայեցոց եւ Հաովմայ :

ԲՐՈ . — Որովհետեւ այդ սիրելի անունը կուտար ինծի , ուրեմն ես ալ կը համարձակիմ որդեքս կոչել զձեզ . այժ , որդեակը իմ , կը յուսամ քիչ տեսնէն անտարակուսելի փորձերով յայտնել որ ինքզինքէս եւ ամէն բանէ վեր սիրելի էք դուք ինծի . իմ իշխանակիցս քաջաց բազմութեամբ քաղքէն դուրս ելաւ , բռնաւորին քովէն փախչող զօրականները ընդունելու համար . մեր ազատութեան լուրը բոթարեր սուրճանդակի մը պէս հասաւ բռնաւորին ականջը . եւ յուսահատ ապշութեամբ ձեռքը ձակարար զարնելով ինքնիրեն կը հարցընէ , թէ ինչպէս գերի ժողովուրդ մը կը յանդգնի խորտիլ , ոտք ելլալ , կապերը քակել ու իւր շղթաները մահացու գէնք դարձնել զինքը սանջողներուն գլուխը ջախջախելու համար . գայրազին աչքերը մեր վրայ դարձուցած կատաղութենէն կը մտնէ իւր աւարը ձեռքէն փախցնելուն ու ժանիքները կը բանայ վրան յարձակելու համար . թե՛զ գայ , ս' Հրաովմայեցիք , թող գայ հոս իւր գերեզմանը գանելու . վասն զի ազատութեան հովը կենդանարար շունչ մըն է ժողովրդոց , ու խորշակի պէս կը գարնէ բռնաւորները , թող գայ հոս վնասէ իւր գաւազանն ու գահը , ու մեր սուրբուն ծայրը գոնայ անարգութիւնն ու մահը . սուրբ է ատելութեան բոցը երբ չարերու գէմ կը բռնի ու կը տաչորէ զիրենք . մենք որ բռնաւորաց գո՛հ պարատառուեր էինք , հիմա բռնութիւնը մազերէն բռնած գո՛հ ընենք ազատութեան խորանին գիմայը :

ԺՈՂ. — Բրուտտին խօսքերը պատգամներ են մեզի համար, բու բաձիզ պէս այդ ասելութիւնը վսեմ յաւիտեական ու սուրբ հիմունքը բլլայ Հոովմայ, ուստի մենք յանուն դժոխային աստուծոց մեր ամենուս և մեր որդւոցը արեանը վրայ մէկ ձայնով կասաղաբար ասելութիւն կերգնունք Տարկութեանց զէմ:

ԲԲՈ. — Գերազանց դիւցազնական խօսքեր. գո՛հ կը մեռնեմ ես, վասն զի կրցայ մէկ անգամ խօսիլ ինչպէս որ Հոովմայեցի մը պէտք է խօսիլ. ու իմ ակունջներովս լսեցի նաև Հոովմայեցւոց արժանի իմաստներ: Ուստի որովհետև Հոովմ իւր պաշտպանութեան հոգը բոլորովին մեզի կը յանձնէ վատահոթեամբ, քիչ աստեղն պարտալէն դուրս կեղբամ ես ալ, ինչուան որ զէնքերը ձգելով անկասկած խաղաղութեան մէջ հաստատուն կատարութիւն մը չհորհնեմ Հոովմայ:

ԺՈՂ. — Կտորեկ, ցրուել, ջնջել պէտք է նախ բռնաւորները:

ԲԲՈ. — Այդ գործքին գլուխը ես պիտի բլլամ. առ այժմ հաճեցէք ունկնդիր բլլալ իրենց դեպքանին որ կը խնդրէ ձեզի հետ խօսիլ: Կը հաւատաս՞ք, Տարկութեան ու իւր անօրէն որդին Անատոր, մէկ քանի հողիով քիչ մը ստաջ յանդգնեցան Հոովմայ մօտենալ, կարծելով թէ վախկոտ ոչխարներու խումբի մը պիտի հանդրպին. անմիաներ, աստիկ խարուեցան. ու Տիրերիս իմ որդիս հալածելով գաննք, գինուց ասաջին պարծանքը ստացաւ. բռնութեան տեղ, հիմայ խորամանկութիւնը ձեռք անելով, կը համարձակին հոս Մամիլիոսը գետալան խրկել. անարժան պայմանները որոնք են կուզէ՞ք լսել:

ԺՈՂ. — Կամ անոնց կամ մեր մահը, սքիչ պայման չենք ազիբ:

ԲԲՈ. — Պատասխանը լսէ ուրեմն ինքը ու տանի:

ԺՈՂ. — Թող գայ չուտով ծառայ դեպքանք. մտիկ ընէ Հոովմայ պատասխանը ու երթայ պատմէ գինքը խրկողին:

Տ Ե Ս Ի Լ Զ.

ԻՐՈՒՏՈՍ, ՏԻՏՈՍ, ՏԻՐԵՐԻՈՍ, ՄԱՄԻԼԻՈՍ, ՎԱԳԵՐԻՈՍ
ԺՈՂՈՎՈՒՐԿ, ԾԵՐԱԿՈՅՏ

ԲԲՈ. — Եկու Մամիլիոս, ստաջ անցիր, նայէ՛ որո՞նք են չորս կողմը. Տարկութեանց պալատին մէջ մեծցած բլլալով դուն Հոովմը չես տեսած. տե՛ս, ասիկայ է. հոս է բովանդակ Հոովմը, որ պատրաստ է քեզի մտիկ ընելու. խօսէ՛:

ՄԱՄ. — Մեծ ու կարեւոր խօսքեր ունիմ քեզի բսելու ս՛վ Բրուտոս, բայց այսչափ բազմութեան մէջ յանկարծակի...

ԲԲՈ. — Բարձր խօսէ՛, ու չէ թէ մինակ ինձի. ձերակուտին ու ժողովրդեան յայտնէ արքայական պատգամները, և ուրիշներու հետ Բրուտոսն ալ մտիկ կրնէ քեզի:

ԺՈՂ. — Ամենուն խօսէ, ու կարճ խօսքով ամենուն ալ պատասխանը կտանես մեծ հիւպատոս Բրուտոսին բերնովը. ճշմարիտ թարգմանն է ինքը մեր սրտին ու խորհրդոցը. խօսէ՛ ուրեմն, ու համտօտ ըռէ կատարեալ ու բաձարձակ պատասխան պիտի ընդունիս մեզմէ:

ԲԲՈ. — Լսեցիր:

ՄԱՄ. — Կը գողամ ես. Տարկութեան արքայ...:

ԺՈՂ. — Ո՛չ Հոովմայ:

ՄԱՄ. — Տարկութեան Հոովմայ բարեկամն ու հայր...:

ԺՈՂ. — Անիկայ Անտոսին անօրէն հայրն է չէ թէ մեր:

ԲԲՈ. — Հաճեցէ՞ք մտիկ ընելու իւր խօսքերը մեծանձնական լուծեամբ:

ՄԱՄ. — Քիչ մը ստաջ Տարկութեան Հոովմին խտուրտութիւնը լսելուն պէս, գրեթէ մինակ ու անզէն ձեզի կուգար, իր անմեղութեանը ու ձեր հաւատարմութեան վրայ վստահելով, բայց զինեալ բազմութիւն մը ետ մըլեց զինքը. ուստի զիս ձեզի կը խրկէ պատգամաւոր հաշտութեան. ու իմ բերնովս կը հարցնէ ձեզի թէ ինչ յանցանք գործիր է ինքը, որ պարտաւորի ձեր իրեն չհորհած գահը կորսնցնելու:

ԺՈՂ. — Ո՛վ կատաղութիւն, ս՛վ յանդգնութիւն, Լուկրէտիան մեռաւ, ու գեռ կը հարցնէ իւր յանցանքը:

ՄԱՄ. — Յանցանքը Սեպտոս գործեց, չէ թէ ինքը:

ՏԻՖ. — Ու Սեաստան ալ հօրը հետ հոս կուգար քիչ մը առաջ .
և թէ որ անոր հետ վախճած չըլլար, գուք զինքը հոս կը տեսնէիք
հիմայ :

ԺՈՂ. — Ահ, ինչու արդիւնցիք զիրենք Հոսով մտնալու, հա-
գար կտոր բրած էինք հիմայ Սեաստան ալ Տարկուխնեանք ալ :

ՄԱՄ. — Իբաւ է Սեաստան ալ հօրը հետ էր. բայց Տարկուխնոս
աւելի իբրեւ գատուոր քան թէ իբրեւ հայր, իւր սրդին հոս կը բե-
րէր ձեր զիմացը արժանի պատիժը հասուցանելու իրեն :

ԲՐՈ. — Անաստի և լիրը ստուծիւն է բսածդ, որ զարմաց-
մամբ կը գրգռէ զիս . եթէ ամբարիշտ հայրը իւր գահը պահելու հա-
մար, որդւոյն արիւնք թափէր, միթէ դարձեալ կընդունէինք մենք
զինքը . Լուկրէտիային նախապիւնքն ու մահը իբաւ է որ մեր աստա-
պանաց չափը լեցուց, բայց ասանց անոր ալ, միթէ ուրիշ հազա-
րաւոր ոճիրներ կը պահին հօրը, Սեաստան ու բոլոր այդ անօրէն
Տարկուխնեանց յեղին, իրենց թագաւորութիւնը արխնանեղ բռնու-
թեանց ու անիրաւութեանց երկայն հիւսուածք մըն է . սր մէկը
պէտք է յիշատակել հոս իրենց անթիւ ապանութիւններէն . զրկանք,
անիրաւութիւնք, յափշտակութիւնք և բլուր չարիքներ անոնց ձեռ-
քովը լեցուեցան Հոսով, վերջինը եղաւ Լուկրէտիային մահը . բայց
անկէ անդին պիտի չանցնի ոչ իրենց անսարչաւութիւնները և ոչ մեր
ստատարմանց ու համբերութեան չափը :

ԺՈՂ. — Այո՛, վերջին է այս, երզում կրնենք բողոքիս ալ .
պիտի մեռնինք նախ, քան թէ թողունք որ Տարկուխնոս կենդանի
Հոսով մանայ :

ԲՐՈ. — Ի՛նչ եղար Մամիլիոս, լուս ու չիտխած կեցեր ես .
կրնայի՛ր այդ պատասխանը գուշակել գուն . գնա ուրեմն, ու ասար
զայն քու տիրոջդ, որովհետեւ աւելի կընտրես ծառայ ըլլալ քան թէ
մարդ :

ՄԱՄ. — Շատ իբաւունքներ կրնայի առաջ բերել, բայց . . . :

ԲՐՈ. — Բռնութեան տակ ճնշուող ժողովրդեան ու բռնաու-
րաց մէջ ուրիշ իբաւունք չկան, բայց եթէ զէնքերը . երբ ինքը գա-
հին վրայ գտողութեամբ ու անդթութեամբ կ'իշխէր Հոսովնայ, միթէ
սկանջ կը կախէ՞ր իբաւանց և սղաչանքներու ձային . մանաւանդ
թէ կը խնդար ինքը երբ մենք կուլայինք :

ՄԱՄ. — Ուրեմն թող ուրիշները ձեզ աւելի երջանիկ ընեն
լաւագոյն թագաւորութեամբ : Մէկ առաջարկութիւն միայն ունիմ

ընկու : Շատ գանձեր ունի Տարկուխնոս Հոսովնայ մէջ . իւր պատիւը
հայրենիքը ու գահը յափշտակելէն վերջը արդեօք իւր գանձերն ալ
յափշտակել է ձեր միտքը :

ԺՈՂ. — Թող Բրուտոս պատասխանէ մեր տեղը :

ԲՐՈ. — Հոսովնայցիք չի յափշտակեցին Տարկուխնոսին իւր
հայրենիքը . բռնաւորք չունին հայրենիք և ոչ ալ արժանի են ունե-
նալու . պատիւը շատոնց կրանցուցին իրենք իրենց ձեռքովը, մեր
կամքովը ինկան կործանեցան բռնութիւնն ու բռնակալը ու իրենց
գահը մոխիր դարձած ցրուեցաւ օդին մէջ անհետ եղաւ . իբաւ է որ
իրենց նախնիքներէն մնացած գանձեր ունին Հոսով որ չարարեալ
հարքներով քաղքին մէջ ստարածուեցան ու արականեցին մեր * բա-
րուց ամբժութիւնը ուստի Հոսով այդ գանձերուն միմտի Տարկու-
խնոսները արժանի կը տեսնայ ու ամբողջ ետ կը դարձնէ իրենց :

ԺՈՂ. — Ո՛վ վսեմամիտ Բրուտոս, Հոսովնայ ինսամակալ Սաու-
ուած մը կը խօսի Բրուտոսին բերնովը, իւր բսածին պէս ըլլայ ու
ետ արուին Տարկուխնոսին իր գանձերը :

ԲՐՈ. — Ու գանձերուն հետ հարածութիւն մտլութիւնք ու ամէն
արքունական սղծութիւնները . գնա՛ Մամիլիոս, իրենց ստացուածք-
ները ժողով՛ որչափ կրնաս փութով . իմ որդիքներս քեզի պահապան
ըլլան ու հակեն վրադ . (Ի՛ր որդւոցը) գացէք իւր հետը :

Տ Ե Ս Ի Լ Է .

ԲՐՈՒՏՈՍ, ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ, ԾԵՐԱԿՈՅՑ

ԲՐՈ. — Ա՛յ պէտք է դադրեցնենք մեր ժողովքը ու կրննք պա-
տերադմէ գաշար, տեսնանք թէ ուրիշ պատասխան կը մնայ ստաւ
Տարկուխնոսին մեր սրովը :

ԺՈՂ. — Ահա հոս ենք մենք, ամէն բանի պատրաստ քեզի
հետ :

ԲՐՈ. — Քայեցէք երթանք ուրեմն յազթութեան կամ մահուան :

ՏԵՍԻՆ Ա.

ՏԻՆՈՒ, ՄԱՄԻԼԻՈՍ

ՏԻՖ. — Եկր՛ւ Մամիլիոս, պէտք է որ հնազանդիմ հօրս. հրաժան խրկեց ինձի որ արևւր չի մտած դուն Հոսովմէն գուրս պէտք է ըլլաս:

ՄԱՄ. — Դեռ այս առաւ ըստը Հոսովմայ ու ժողովրդին հետ մէկտեղ իմ խնդիրքներս ընդունելէն վերջը, ինչպէ՛ս հիմայ ետ կառնէ խօսքը:

ՏԻՖ. — Միայն քու անձիդ համար է այս պատուէրը, քաղքէն գուրս կըլլայ վերջը պիտի արուին քեզի Տարկուինեանց գանձերը. երթանք:

ՄԱՄ. — Ուրեմն ի՛նչ լուր կուզես որ տանիմ քու կողմանէդ թշուառ Արմատին:

ՏԻՖ. — Ըսէ՛ իրեն որ ինքը մի՛նակ արժանի չէ Տարկուինոսին որդին ըլլալու, ու ետ չի մտնալով մեր բարեկամութեան առաջին սէրը, կը ցաւիմ իւր վիճակին վրայ. աւելի մեծ օգուտ մը չեմ կրնար ընել իրեն համար:

ՄԱՄ. — Ինչքանից որ համար շատ մեծ օգուտ կրնաս ընել դուն:

ՏԻՖ. — Ի՛նչ կուզես ըսել:

ՄԱՄ. — Կուզեմ ըսել որ եթէ երխաասարդ սրտիդ գլխաւթիւնը անձանօթ չէ, պէտք է որ պիտա քու անձիդ և քակիմներուդ վրայ:

ՏԻՖ. — Ի՛նչ կը խօսիս:

ՄԱՄ. — Արանտէսին գլխաւթիւնը քեզի աւելի օգտակար կրնայ ըլլալ քան թէ քուկդ անոր, ազատութեան կրակը սիրտդ կը բորբոքէ ու չես անանար ոչ վտանգ և ոչ արգելք. բայց կրնաս կարծել որ երկայն ատեն կարենայ դիմանալ այս նորկուսի սամկական կասալարութիւնը:

ՏԻՖ. — Ազատութիւնը քեզի համար անկարելի բան մը երևնայր գարմանք չէ, որովհետեւ դուն ծառայ ետ. սակայն Հոսովմայ մարտն կամըր . . . :

ՄԱՄ. — Ուրիշ Հոսովմայ մը կամքն այ իմացայ ետ, կը ցաւիմ քու վրայ. դուն որ հօրդ հետ անդունդին բերանը կը վազես, բայց Տիատար հոս կուգայ, դուցէ ինձմէ՛ աւելի աղէկ կրնայ եղբայրդ յայտնել քեզի իրաց կասկածելի վիճակը:

2288/2

ՏԵՍԻՆ Բ.

ՏԻՆՈՒ, ՄԱՄԻԼԻՈՍ, ՏԻՆՈՒՆՈՍ

ՏԻՏ. — Զքեզ կը փնտռէի ինչուան հիմայ, հարկաւոր խօսք մը . . . :

ՏԻՖ. — Հիմայ չեմ կրնար:

ՄԱՄ. — Պէտք է որ ինքը զիս անմիջապէս Հոսովմայէն գուրս հանէ, այսպէս է եղեր ձեր հօրը բացարձակ հրամանը, ո՛հ, սրչափ կը ցաւիմ ձեր վրայ ո՛վ պատանիք:

ՏԻՖ. — Երթանք, երթանք Մամիլիոս, եղբայր իմ քիչ մը տաննէն կը գտնեմ ետ քեզի:

ՏԻՏ. — Ու ի՛նչ բոկ կուզէ այդ մարդը:

ՄԱՄ. — Երթանք, ճամբան բռնեմ ետ քեզի, թէ սրո՞նք են եղբորդ քեզի գուրցելիք հարկաւոր խօսքերը:

ՏԻՏ. — Կեցի՛ր, կուզեմ գիտնալ . . . :

ՄԱՄ. — Բոլոր չղիտցածներդ այ գիտեմ ետ, ամէն բան ինձմէ կը կախուի, մեծ վտանգներէն կրնամ ետ ազատել զձեզ, ետ միայն:

ՏԻՖ. — Խորամանկ խօսքերով կուզես մեր միտքը սրտարել:

ՏԻՏ. — Ո՞վ են անոնք որոնց բազմը քեզմէ կը կախուի:

ՄԱՄ. — Տիրերիս, Տիտոս, ձեր հայրը Բրուտոս, Կոլտոնիոս, և Հոտման:

ՏԻՖ. — Ի՛նչ կը խօսիս դու ո՛ր անմիա:

ՏԻՏ. — Գիտեմ որ անօրէն յայտ մը կը սնուցանես սրտիդ մէջ:

ՄԱՄ. — Յոյս, ստուգութիւն է անիկայ չէ թէ յայտ. Տարկուինոսին նպատաւոր աճալին գաւաղցութիւն մը կը պատրաստուի քաղքին մէջ, և մի՛ կարծեր ո՛վ Տիտոս որ Ազուլիեանք են միայն անոր մէջ, Ոկտաւեանք Մարկիտեանք և ուրիշ հարիւրաւոր նանձինք ազնուականներէն և ժողովրդէն:

ՏԻՖ. — Ո՞վ երկինք, ի՛նչ կը լսեմ:

ՏԻՏ. — Իրաւ է, մեծ գրգռութիւն մը կայ Հոսովմի մէջ բազմութիւն մարդկանց կը ժողուրդէին Ազուլիեանց տունը ուր ետ այ կուզէի գտնուիլ իբրեւ իրենց բարեկամն ու ազգակամը. սակայն զիս մի՛նակ չընդունեցան. ուստի մեծ կասկած մը ծագեցաւ մարիս մէջ:

519855

ՄԱՄ. — Ես հոն էի, գաւակցութիւնը մեծ և զօրաւոր է, որ չեմ վախնար յայտնել ձեզի :

ՏԻԲ. — Ահորէն :

ՏԻՏ. — Վատ հնարքներդ գործածեցիր :

ՄԱՄ. — Մտիկ բրէք, մտիկ բրէք, սրդիք Բրուտտի, ինչ որ կուզեմ բնել ձեզի. եթէ կարող բլլայի ես իմ հնարքովս այնպէս շուտով և այնչափ մեծ գաւակցութիւն մը պատրաստել, ո՞վ կրնար յանդգնիլ նենգաւոր կոչել զիս. միթէ նենգութիւն է օրինաւոր թագաւորի մը արդար իրաւունքը պաշտպանելով իւր մարտեալ ու խարուած հպատակները ճշմարտութեան և արդարութեան ճամբան բերել. բայց իմիսն չէ այս սրտիւր, ու ատիթ մը չունեցայ ես գործածել ոչ հնարք, ոչ արուեստ, և ոչ ինչ ևւ իցէ աշխատութիւն. հազիւ թէ ժողովրդեան բազմութիւնը զրուեր էր ծածուկ հրաւէր մը բնորոշեցայ ներկայ գտնուելու գաղտնի ժողովքի մը, զարմանքով լեցուեցաւ միաբա սեանալով այնչափ կռնողուն պաշտպաններ միաբանած վրէժինդիր բլլալու աքտրեալ թագաւորին իրաւանցը. այնչափ խոտոմունքներ կրնէին ինծի որչափ որ ես չէի կրնար պահանջել իրենցմէ. միայն Սևոտար արժանի կը կոչէին մեծ պատուհասի. վասն զի մինակ Սևոտան է յանցաւորը, ու Հոռոմէն աւելի իւր հայրը անոր դէմ բարկացած է, ու երբում բրաւ կատարեալ վրէժինդրութիւն բնելու : Ես յայտնեցի իրենց թագաւորին սա միաբք, սն ատներ ամէնքը մէկ բերան բերան պտտացին զինքը վերջապիս իր գահը հաստատելու համար, ամէնքնիս ալ մեր կեանքը կը գոհենք, այս եղաւ Հոռոմայ լաւագոյն և ամենէն ազնուական մասին միաբերան ազադակը. հիմա դուք կը տեսնաք որ արուեստ կամ խրամանկութիւն չկայ խօսքերուս մէջ, ամէն բան յայտնեցի ձեզի զձեզ ազատելու համար ու նաեւ ձեր հայրը եթէ կուզէ ինքը :

ՏԻԲ. — Որովհետեւ այսպէս ամէն բան ծանօթ է քեզի, ուրեմն աւելի ազէկ է որ Հոռոմ մնաս դուն ինչուան հօրս գործը. հիմայ կիմանամ թէ ինչու հայրս խափս սրտաւիրեց ինծի ժամ մը առաջ դուքս հանելու գրեզ քաղքէն :

ՏԻՏ. — Ազէկ մտածեցիր. սա ազմ պէաք է որ Մամիլիոսը Վիտիլեանց մեր ազգականներուն տունը իբրեւ պատանդ կենայ, դուն հակէ իւր վրան, ինչուան որ ես քաղքէն գուրս ելլամ ու բնեմ հօրս որ ժամանակ չկորսնցնէ շուտով հոս գառնայ :

ՄԱՄ. — Անկեղծութեամբ խօսեցայ ես ձեզի հետ կարծելով որ աղնուական սրտերու կը խօսիմ, ու հիմայ կուզէք մասնել զիս. հող չեմ բնել. թող Բրուտտս իմ անձիս վրայ ազգաց սուրբ իրաւունքը ոտքի տակ անէ. սակայն վերահաս վտանգը այնչափ մօտ է ձեր գլխուն վրայ որ իմ անձիս մնասէն չի կրնար պզտիկ օգուտ մը ծագել ոչ ձեզի և ոչ Բրուտտին. և որնք են Բրուտտին ու Կոլլատինսին պաշտպանները, վատ ու աննշան խառնիճազանձը, որունց վրայ կաթըներ են ևւ սրնցմով պիտի կործանին ու ջնջուին. գիտ՛ դուն Տիտոս քու հօրդ. որչափ փութացնես իրեն հոս գալը, այնչափ իւր կորստեանը պիտի մօտեցնես զինքը. ու դուն շուտով տար զիս Վիտիլեանց տունը, գուցէ դուն այնչափ ապահով չես բլլար հոն որչափ ես :

ՏԻԲ. — Ի՞նչպիսի կասկածով կը պաշարեն զիս քու խօսքերդ :

ՄԱՄ. — Ուր ճշմարտութիւն կայ, հոն կասկած չըլլար, Վիտիլեանք ալ ձեր մօրը չորս եղբայրները որ Բրուտտին հետ արեամբ ու բարեկամութեամբ կապուած էին, անոնք ալ Տարկուինոսին կողմն են :

ՏԻՏ. — Ճշմարիտ են քու խօսքերդ :

ՏԻԲ. — Անշուշտ սուտ կը խօսիս :

ՄԱՄ. — Կրնա՞յ զձեզ համոզել սա թուղթը որուն մէջ գրուած են իրենց ձեռքովը ամէն գաւակիցներուն անունները. ահա, տեսէ՛ք կարգացէք անոնց չորսին ալ անունները :

ՏԻԲ. — Ո՞վ տեսիլ . . .

ՏԻՏ. — Երկինք, ի՞նչ պիտի բլլայ մեր հօրը վիճակը :

ՏԻԲ. — Չարագուշակ օր ու թշուառ Հոռոմ :

ՄԱՄ. — Չի կարծէք դուք որ իմ հոս մնալովս գաւակցութիւնը չի կարենայ յաջողիլ. հաւատարիմ գօրականի մը ձեռքով ծածուկ աւնն բան իմացուցի ես Տարկուինոսին. Եարուբացիք, Վօրսիեանք, Վէսպուց թագաւորը ու լալր գրացի ժողովուրդները և Հոռոմ իրեն հետ են. սա թուղթս ուրիշ բանի չի ծառայեր բայց եթէ մէջը ստորագրուողներուն վրայ թագաւորին ներումը ու գիթութիւնը հրաւիրել. Բրուտտին ձեռքը մասնեցէք զիս սա թղթիս հետ թէ որ կուզէք. քիչ մը ատեն իւր անյազ վրէժինդրութիւնը արեամբ պիտի լեցնէ Հոռոմ. բայց չի կրնար պիտի ազատել զինքը անշուշտ մահուանէ, ու Տարկուինոս պիտի տիրէ վերջապէս :

ՏԻՏ.— Ո՛հ, կանխատես եղեր էի ես այս չարիքներուն ուրախ նստել հօրս :

ՏԻԲ.— Կորստեան վիճ մը բացուած է մեր ոտքին ստիլը, խօսէ՛ ի՞նչ պէտք է ընենք :

ՏԻՏ.— Մեծ վտանգի մէջ է մեր հայրը :

ՏԻԲ.— Ու աւելի մեծ վտանգի մէջ Հոովմ :

ՄԱՄ.— Ձեզի կրտսմ. ի՞նչ օգուտ է գաղտնի խօսիլը, կամ Հոովմէն դուրս ըրէք զիս, կամ շղթաներով կապեցէք. ամէն բանի պատրաստ եմ. բայց թէ որ ճշմարտ սէր ունիք դեռ ձեր վրայ՝ ձեր հօրը ու հայրենեաց, զիտցած եզիք որ զձեզ, ձեր հայրը ու Հոովմը՝ ազատելը ձեր ձեռքն է :

ՏԻՏ.— Ի՞նչպէս :

ՏԻԲ.— Ի՞նչ է քու յոյսդ :

ՄԱՄ.— Ձեր անուններն ալ աւելցուցէք հոս ու ամէնն ալ կ'ազատին :

ՏԻԲ.— Ի՞նչ, պիտի մտանենք մեր հայրը ու հայրենիքը :

ՄԱՄ.— Այն ստեն մտանեցիք դուք ձեր հայրը, հայրենիքը, ձեր պատիւը ու խնամակալ աստուածները երբ ձեր օրինաւոր թաղաւորին դէմ յանդգնեցաք ապստամբիլ. բայց թէ որ այդ սպառնալիքները յաջողէր, զոնէ ձեր մտանութիւնէն պտուղ մը քաղած կ'ըլլայիք. հիմա դարձեալ կ'ըսեմ ձեզի, այդ յոյսը չէք կրնար ունենալ ու ձեր ողբալի յանառութիւնը փուճ սեղը անգութ կրտսրուածներու պատճառ պիտի ըլլայ :

ՏԻՏ.— Բայց ըսէ՛ ինձի, թէ որ ուրիշներուն պէս մենք ալ մեր անունը ստորագրենք սա թղթիս մէջ, ի՞նչ պիտի ըլլայ հետեւանքը :

ՄԱՄ.— Շատ արդար հետեւանքներ. նախ թագաւորին բերնէն պիտի լսէք իւր անձին ջատագովութիւնը, դուք իր ներկայութեամբը գատաւոր պիտի նստիք ամբարիշտ Անտոնին անյուր յանցանացը ու արդարադատ պատուհասին : Պիտի տեսնաք ձեր հայրենիքը աւելի հեղ կատալարութեան մը ստիլ խաղաղ ու երջանիկ, ու ամէնքը զձեզ հայրենեաց փրկիչ պիտի կոչեն որ Բրուտոսին ու Տարկուինոսին մէջ բարեկամութեան գործիք եղաք, որով միայն կրնայ ազատիլ Հոովմ :

ՏԻՏ.— Ստոյգ է, կրնանք ըտտմիլ պէս . . .

ՏԻԲ.— Ա՛հ, մտածէ՛, ս'ի գիտէ, դուք ուրիշ ճամբայ մը . . .

ՏԻՏ.— Ո՛րն է ուրիշ ճամբան. շատ դժուար է գաւակցութիւնը :

ՏԻԲ.— Ես քեզմէ կրտսեր եմ տարիքով. ասանկ ծանր պարագայի մը մէջ չեմ ազեր ու չեմ կրնար բամբուել քեզմէ. միշտ սիրելի ես դուն ինձի. բայց սրտիս մէջ ստեղծելու գուշակութիւն մը կըզգամ . . .

ՏԻՏ.— Սակայն զիշերը վրայ կը հասնի, ու դեռ չերեւցան իրենց գօրականներովը ոչ իմ հայրս ե ոչ Կոլլատինոս. Տարկուինոս անչուշտ խնայաւ ամէն բան. չորս կողմէն պաշարուած ենք. զոնէ թագաւորին բարկութիւնը ջանանք հանդարտեցնել . . .

ՄԱՄ.— Ուշ է ժամանակը որոշեցէք. աւելի աղէկ է որ այս թանկագին վայրկեանները ձեր օգտին գործածէք. ստորագրեցէք. ահա ձեզի թուղթը, ու չուսով կըլլամ Հոովմէն, որպէս զի չուսով խաղաղութիւնը Հոովմ գառնայ :

ՏԻՏ.— Վկայ կը կոչեմ երկինքը որ զիտէ սրտիս անմեղութիւնը, զիտեն երկինք որ հասարակաց օգուտը կատարէ զիս : (Կառնէ բուղբը ու կըստրագրէ) :

ՏԻԲ.— Ո՛հ ի՞նչ կրնես :

ՏԻՏ.— Ահա իմ անունս :

ՏԻԲ.— Այնպէս ըլլայ, ահա իմ անունս ալ ս'ի Մամիլոս : (Ան ալ կըստրագրէ) :

ՄԱՄ.— Գոհ սրտով կերթամ հիմայ :

ՏԻՏ.— Դուն ստաջնորդէ՛ անոր միշտ ես . . .

Տ Ե Ս Ի Լ Գ.

ԿՈՒՂԱՏԻՆՈՍ զինուորներով, ՏԻՏՈՍ, ՏԻՆՏԵՐԻՈՍ, ՄԱՄԻԼԻՈՍ

ԿՈՒ.— Ի՞նչ կը տեսնամ, դեռ Մամիլիոս Հոովմ է :

ՏԻԲ.— Ո՛ւր ենք, ի՞նչ ըրինք մենք :

ՏԻՏ.— Աւաղ թշուառութեանս :

ԿՈՒ.— Ասանկ կը կատարէք դուք ձեր հօրը հրամանը. բայց ինչու այդչափ խռովեցաք, ինչու լուս կեցեր էք, ի՞նչ թուղթ է

այլ . գոնաթիւն զից , զուցէ ժամանակին հասայ . զօրակոնք չգլխաներու զարկէք շուտով Տխտան ու Տիրերիտը : :

ՏԻՏ .— Մտիկ ըբէ՛ կազաչեմ :

ԿՈՒ .— Քիչ մը ստենէն թող մտիկ ընեն ձեզի Հոովմ ու Բրուտտար . երկու եղբայրները իրենց հօրը սուշը տարէ՛ք ու հակեցէք վրանին :

ՏԻԲ .— Ա՛հ , Տխտու . . . :

ՏԵՍԻՒԼ Գ .

ԿՈՒԼԱՏԻՆՈՍ ԵՒ ԶՕՐԱԿԱՆՔ

ԿՈՒ .— Աս անարժան մարդն ալ շուտով զուրս հանեցէք քաղքէն .

ԶԳԻ ՎԱՐԱԳՈՅՐՆ

ԱՐԱՐՈՒԱՆՊ Դ .

ՏԵՍԻԼ Ա .

ԲՐՈՒՑՈՍ , ԶՕՐԱԿԱՆՔ

ԲՐՈՒ .— Ո՛վ քաջք . Հոովմայ աղատութեանը համար բուական արիւն թափեցինք , կրնայ ձեզմէ ամէն մէկը քիչ մըն ալ իւր սուշը հանգչիլ . թէ որ նորէն յանդգնի թշնամին աչքը վերցնել զէպի Հոովմ , պիտի ժողովունը վերտալին զինքը վանելու համար :

ՏԵՍԻԼ Բ .

ԿՈՒԼԱՏԻՆՈՍ , ԲՐՈՒՑՈՍ , ԶՕՐԱԿԱՆՔ

ԿՈՒ .— Աղէկ ստենին հասար ս՛վ Բրուտտս , սիրաս կաակածով լեցուած քո՛ւ ուշանալուզ վրայ , քիչ մնաց . Հոովմէն զուրս պիտի ելլայի քեզի հանդպելու համար :

ԲՐՈՒ .— Ուշ հասայ ես , բայց լի յուտով եւ ուրախութեամբ , մեծ զժուարութեամբ համոզեցի իմ քաջերս պարսպէն ներս մտնալ . այնչափ ետանդով եւ սաստկութեամբ կը պահեբաղմէին թողաւորական գնդին հետ , որ չգլխանալով Տարկուխնտան փախուտար Արտապէն ձամբայ ելեր էին մեզի դէմ . թէպէս եւ առջի բերանը քաջութեամբ գլխակայեցին , բայց վերջապէս խորտակեցան չարաչար բազմաթիւ մեռեալներով ծածկեցին դաշտը , ու մնացածները ցիր ու ցան եզան . երբ այն ինչ արեւը մտնելու վրայ էր , յաղթութեան զամենիներով պակուեցանք մենք , ու գիշերուան մթութիւնը մինակ կրցաւ ազատել թշնամին ընաջինջ կորսանէն :

ԿՈՒ .— Ոչինչ նուազ բազդաւոր եզաւ իմ արչաւանքս ալ . գիտես որ քաղքին մէկալ գոնէն զուրս ելեր էի ես . ու ա՛նա յանկարծ գլխացնիս երաւ մեծ խուճը մը Հոովմայեցի գորականաց որ բնաւորին քովէն փախեր ու մեզի կուգային . ս՛հ , ի՛նչպիսի վտեմ ուրախութեան բարձրագոյն աղաղակներով մէկգմէկ գրկեցին այլ քաջերը , գորականք եւ քաղաքացիք ամէնն ալ մէկգմէկու հետ խառ-

նաւելով, Հոովմ մտան իմ առաջնորդութեամբս ու զիրար կուզեն գերազանցել Հոովմայ պաշտպանութեանը համար:

ԲՐՈ.— Անշուշտ ինչուան հիմա որդուցս ձեռքով դուրս վարնաւուեցաւ դաւածան Մամիլուան ալ. երթանք կարճ հանգիստ մը վաչկութեւ, որ արժանապէս վասակեցանք կարծեմ. երբ արեւը ծագի դարձեալ պիտի տեսնայ զմեզ Հոովմայ ատեանը. մեծ ու կարեւոր ինդիքներու վրայ պիտի խօսին ժողովրդին հետ:

ԿՈՂ.— Ո՛վ Բրուտոս դեռ հանգստեան ատենը չէ. գորքերդ թող հեռանան քիչ մը ատեն քեզմէ՛ բաց չի թողուն զէնքերնին. պէտք է որ մինակ խօսիմ քեզի հետ:

ԲՐՈ.— Ի՛նչ:

ԿՈՂ.— Հոովմայ օգուար կը պահանջէ...

ԲՐՈ.— Գացէք ու ատեանին մօտ սպասեցէք ինծի զօրակմանք:

ԿՈՂ.— Ա՛հ Բրուտոս, փուձ տեղը այս ստակալի գիշերուան մէջ. նոյնիսկ քու ամեն մէջ կարճ քուն մը կը փնտտես դուն:

ԲՐՈ.— Ի՛նչ կուզես ընել. երկինք. ի՛նչ կը նշանակեն դէմքիդ խաղալովներ, անձիդ տաքնապն ու սարսափը:

ԿՈՂ.— Կը դողամ այո՛, Բրուտոսին համար, Հոովմին ու մեր ամենուս համար. դուն այս ասուտ իմ անդուր աղէտիցս կարեկից մտերմութեամբ յուսոյ և վրէժինդրութեան միխթարութիւնները կը մատուցանէիր, ու ես, աւանդ թշուառիս, ես փոխարէն ուրիշ վերքով մը պէտք է խոցեմ քու սիրտդ, ա՛հ, ինչո՛ւ չի մեռայ ես, որ չի տեսնայի այսպիսի շարագուշակ օր մը. դժբաղդ հայր, իմ խօսքերս մահառիթ նետի մը պէս պիտի զարնեն դքեզ, սակայն չեմ կրնար լսել:

ԲՐՈ.— Ո՛վ աստուածք, ստակում կը պատճառեն ինծի քու խօսքերդ. սակայն ամենէն մեծ չարիքը չարեաց ստատին է. խօսէ՛, ինչուան հիմա գերութեան մէջ ապրելով վաթժամ եմ համբերել թրջուատութեանց ու զրկուել ամէն բանէ որ ինձ սիրելի է. անձիս թշուառութիւնը ոչինչ է Հոովմայ ազատութեանը փոխարէն, խօսէ՛ սրբնիս:

ԿՈՂ.— Քեզմէ կը կախուի, այո՛, քու ձեռքդ է Հոովմայ ազատութիւնը. բաց այնպիսի ծանր դնով... ս՛վ աղէտալի օր... ես առաջին պատճառ սուի վե՛հ ու զիւցալնական գործոյն, ու անոր կատարմանը համար պէտք է որ Բրուտոս բովանդակ Հոովմայ

մէկ անդուր ու անդուլթ օրինակ մը պատրաստէ արիութեան անաչառ արտի. կրնայի՛ր հաւատալ. նոյնիսկ քու բնակարանդ սպանով չես դուն, գորաւոր ու կատաղի դաւակցութիւն մը կեիփի Հոովմայ մէջ:

ԲՐՈ.— Ես արդէն կասկած մը ունեցայ Մամիլուան խօսքերէն անոր համար ալ խաբւ պատուիրեցի Տիրերիտոսին շուտով Հոովմն դուրս ընելու զինքը:

ԿՈՂ.— Դեռ արեւը չէր մտած երբ ես տեսայ որ Մամիլուոս դեռ հոս էր քու որդիքներուդ հետ. կը ցաւիմ ըսելու քեզի, սակայն ստոյգ է որ դէ՛յ հնազանդեցան քեզի:

ԲՐՈ.— Ո՛հ, ինչպիսի՛ բարկութեամբ ու տարտափով կը լեցրեն զիս քու խօսքերդ:

ԿՈՂ.— Թշուառ Բրուտոս, ի՛նչ պիտի ըլլայ երբ ես յայտնեմ քեզի դաւակցութիւնը, ու երբ լսես դաւակիցներուն անունները. քու մերձաւոր ազգակիցներուդ ու բարեկամացդ մէջ առաջին են Վիտիլեանք, զուխք դաւածանաց:

ԲՐՈ.— Վիտիլեանք...

ԿՈՂ.— Եւ քու որդիքդ...

ԲՐՈ.— Ի՛նչ կը լսեմ. արեւնս կը պողեցնես երաններուս մէջ. իմ որդիքներս մասնիչ... ա՛հ չէ. չեմ հաւատար:

ԿՈՂ.— Ո՛վ Բրուտոս. երանի թէ ստոյգ ըլլար. ես ալ նախ չուզեցի հաւատալ. սակայն հարկ եղաւ որ աշուներուս հաւատամ ետքէն. այս թուղթը մահարեւ թուղթ մըն է մեզի համար, կարգա՛:

ԲՐՈ.— Սիրտս կը դողայ. ի՛նչ կը տեսնամ հոս. անուն անունս մրայ դրաւ. առաջին Ագուլիանք, ետքը Վիտիլեանք, Մարկիտեանք և ուրիշներ. եւ վերջապէս... Տրատոս... Տիրերիտոս... ա՛հ, բուսկան է. ալ չեմ կրնար. թշուառ Բրուտոս. ալ հայր չես դուն. բաց դեռ Հոովմայ հիւպատոսն ու քաղաքացին ես. Տրատոն ու Տիրերտոս շուտով հոս իմ դիմացս բերէք: Բաց ի՛նչպէս քու ձեռքդ ինկաւ աս ստակալի թուղթը:

ԿՈՂ.— Ես աչքովս տեսայ զայն Մամիլուան ձեռքը, թէպէտ եւ շուտով կուզէր պահել, ու ձեռքէն ատի մէկէն, հաւատարիմ պահապաններու ձեռք յանձնեցի ետքէն քու որդիներդ, ու փութով հարկաւոր եղածը կարգի դրի. մասնութիւնը մասնիչներուն զուխք պիտի զարնէ, տարակոչս չկայ, ս՛վ քաջ, ժամանակին վրայ հասայ եւ. ու անշուշտ Արամազդին բարձր գլխութեանը արգիւնքն է որ

ինծի յայտնուեցաւ այնպիսի ազդեանքեր գաղտնիք մը, վասն զի ես հայր չեմ, ցաւով ու դառնութեամբ կը սրտովեմ զայն, ու կտախուբեմ իմացնելու քեզի ու քու ամեզ մէջ սորքէ . . .

ԲԲՈ.— Ուրիշ ասն չունի ալ դժբաղդ Բրուտոսը, բայց եթէ Հոտիմայ ասեանը ու գերեզմանը:

ԿՈՂ.— Սիրոս չի դիմանար խօսքերուդ. մտայնցին քու ցաւերդ իմ վիշտերս. բայց ո՞վ զիտէ գուցէ կրնան արդարանալ քու որդիներդ. խօսեցնել տուր մէջ մը զիրենք. զաւակցութեան խորհուրդը քեզի մինակ յայտնեցի ես. ամէն ազգու միջոցներ ձեռք առի, սրպէս զի այս դիշեր մարդ դուրս չկայ քաղքէն. առաւօտուն բոլոր ժողովուրդը պիտի ժողուրդի ասեանը:

ԲԲՈ.— Ու բոլոր ժողովուրդը առաւօտուն Բրուտոսին բերնէն պիտի լսէ ճշմարտութիւնը՝ ինչ ըլլայ նէ ըլլայ:

ԿՈՂ.— Ահա կը տեսնամ թշուառ երիտասարդները որ . . .

ԲԲՈ.— Իմ որդիքներս, այնպէս կը կարծէի ես զանոնք զիս այս ատու. հիմայ թշնամի եղան ինծի ու մասնիչ Հոտիմայ:

Տ Ե Ս Ի Լ Պ .

ՏԻՏՈՍ, ՏԻՇԵՐԻՍՍ, գորականաց մէջ, ԲՐՈՒՏՈՍ, ԿՈՂԱՏԵՆՈՍ

ԲԲՈ.— (գորաց) Հետոյէք քիչ մը. իսկ դուք ատաջ եկէք:

ՏԻՏ.— Ահ, հայր . . .

ԲԲՈ.— Հոտիմայ հիւստատուն եմ. կը հարցնեմ ձեզի թէ Հոտիմայ քաղաքացի էք:

ՏԻՏ.— Այո՛ ու զիս որդիք Բրուտոսի:

ՏԻՏ.— Ու փորձով ալ կը ցուցնենք, եթէ հաճի ունկնդիր ըլլալ մեզի Բրուտոսը:

ԿՈՂ.— Գութ կը շարժեն իրենց կերպարանքն ու խօսքերը:

ԲԲՈ.— Տեսէ՛ք սա թուղթը որ անօրէն Մամիլիոսը Տարկուինեանց կը սաներ. ուրիշ շատ անուններու մէջ ձերիններն ալ կան, բուն իսկ ձեռքերնուդ ստորագրութեամբը. ուրեմն դուք այսուհետեւ Հոտիմայ մասնիչներն էք, չէ թէ որդիք Բրուտոսի. վատաճուն բանաւորաց որդիքներ էք դուք:

ՏԻՏ.— Մտոյդ է, ուրիշ երեւելի անուններու մէջ, ես նախ և

ատաջ ստորագրեցի իմ անուն ալ. իմ օրինակէս ստիպուելով ատաւորեց ետքէն եղբայրս. ինքը յանցաւոր չէ. ինծի մինակ կը վայելէ փոխարէն սրտով. ինքը միշտ ինծի հակառակը խորհուրդ կուտար:

ՏԻՏ.— Սակայն չկրցայ ուրիշ ճամբայ մը ցուցնել քեզի. հարկ էր ազատել մեր հայրը ծանր վտանգէ մը, Մամիլիոս այնպիսի ճարտարութեամբ սուտը իրաւին հետ խառնեց, որ մենք խարուելով իւր հնարքներէն մեծ վտանգի մէջ ու անօգնական կարծեցինք հայրերնիս. ո՛հ, շատ սիրեցինք մենք զքեզ հայր, անոր համար մտորեցանք: Թէ որ յանցաւոր ենք, մեծ սրտունասի հաւատարմութեամբ կը կրկնէք երկուքնիս ալ. բայց հայրական ասելութիւնը որ ամենէն մեծ սրտովն է, եւ ուսկից միայն կը վախնանք մենք, ա՛հ, հայր, վկայ կը կոչեմ երկիրքը ու կերպնում որ արժանի չենք մենք անոր:

ԲԲՈ.— Ո՞վ կատաղութիւն, ու դուք ուրիշ նենգաւորաց հետ խօսք զրիք Տարկուինոսը նորէն իր գահը հանել:

ՏԻՏ.— Ես ստորագրութիւնս գնելով կարծեցի Տարկուինոսին գուժը շարժել քու վրայ:

ԲԲՈ.— Տարկուինոսին գուժը շարժել իմ վրաս. թէ և այնպէս ըլլար, դուն անօրէն, պէտք էիր հայրենիքը մասնել ինծի համար. քիչ մը ատաջ դուք ինծի հետ երդում չըրիք մեռնիլ քան թէ Տարկուինոսին հաղանդիլ նորէն:

ՏԻՏ.— Չեմ ուրանար . . . ոչ . . .

ԲԲՈ.— Երդմնազանց էք ուրեմն և մասնիչ. սա թղթիս մէջ իմ ու ձեր մահը ստորագրեցիք միանգամայն: (Կոլայ):

ՏԻՏ.— Դուն կուրսս, ո՞վ հայր իմ, ո՛հ, թէ որ հայրական արցունքներ խիստ դատաւորի մը աչքերը թրջելով կը վկայեն գոնէ որ բոլորովին զթութեան անարժան չենք մենք, ուրախութեամբ պիտի մեռնինք Հոտիմին համար:

ՏԻՏ.— Բայց թէպէտ և յանցաւոր, Տիտոս ոչ վատ է և ոչ ալ անօրէն:

ԲԲՈ.— Ահ որդեակք իմ, որդեակք իմ. . . ի նչ կրեսեմ. դուք իմին ատաջին և միակ նախատինքս էք. արհամարելի կեանք մը կուզէիք ձեր ճօրը իւր փառացն ու ազատութեանը կորստեամբը. կուզէիք ձեզի հետ գերութեան թուանարեք օղը շնչել ապ ինծի, երբ ձեր ձեռքն էր ինծի հետ ազատ մահուան դիմաց վազել. ու այդպիսի ամբարիշտ խորհուրդ մը գլուխ հանելու համար, ձեր նորածին

հայրենեաց մասնիչ եղաք . ականջնիդ գոցեցիք պատույ ձայնին , ստերգունն գանուեցաք Աստուծոց զէմ : Ու թէև ես բոլոր Հոովմաց ձեռքովը մասնուէի , ու խնայէս որ զուր բրիք , բնասարին սոքը ինչպով գթութիւն պաղատէի իրմէ , ա՛ն , զուր անմիաք , ինչպէս չկրցաք գուշակիլ որ հարածարան ու վաստ բնասարի մը սիրաք ուրիշ բան չկրնար ըլլալ , բայց եթէ անգութ ծարու . վրէժխնդրութեան եւ արեանց . ստոյգ , անարգ եւ երկարատեւ մահուան կուզէիք գատապարանկ զիս՝ ձեր հայրք , զինքը ազատելու համար :

ՏԻԲ .— Ձեմ ուրանար որ երբ այնչափ ազնուականաց անուաները տեսայ թղթին մէջ , սիրաս վախով լեցուած անկարելի կարծեցի քու վե՛՛ն խորհրդոցը կատարումը . արդէն գիտես թէ կասկածելի ու վասնդատար կը սեպէի միշտ աս ձեռնարկութիւնը , թէպէտեւ սրասնց կը փափաքէի . ուստի երբ տեսայ որ քիչ ատենուան մէջ ամէն բան կերպարանափոխ եղաւ ու Հոովմացեաց երեւելիները թագաւորին կողմը կանցնին , դողացի Հոովմին վրայ որ փուճ տեղը արեամբ պիտի լեցուէր , քուկինեղ սկսելով . մեր անուաններն ալ թղթին մէջ աւելցնելով զոնէ գրեզ թագաւորին վրէժխնդրութեանն կը յատարի ազատել . ու չարարուեսան Մամբլխա երկայն խօսքերով այնպէս կը խոտտանար մեզի :

ԲԲՈՒ .— Ա՛ն , ի՛նչ բրիք . ուրեմն Հոովմաց քաղաքացիին չէի՛ր գուն նոյն վայրկեանին , որովհետեւ կը մասնէիր Հոովմը ինծի համար ե ոչ ալ Բրուտոսին սրդին էիր նոյն ատենը , որովհետեւ իւր պատիւր կը ծախէիր անարգ շղթաներ փոխարէն ընդունելով :

ՏԻԲ .— Քու արդար բարկութիւնդ մինակ իր վրայ մի գարձըներ սիվ հայք , ես ալ նոյնպէս արժանի եմ ցամանդ . կը խոտտովանիմ որ ես ալ գողացի քեզի համար . աւելի սիրեցիք մեր հայրք քան թէ հայրենիքը , մի միայն յանցանքնիս այս է :

ԿՈՒ .— Ձեմ գիտեր որո՛ւ ցուակից ըլլայ . հօրը , չէ՛ն սրգուց , թշուառ ու շատ թշուառ են ամէնն ալ :

ԲԲՈՒ .— Ազէկ կը տեսնամ ես ալ . աւելի Բրուտոսի սրդիք ու գեցիք ըլլայ քան թէ Հոովմաց . դերութեան մէջ ծնաք ու մեծցաք դուք . ու ես չէի կրնար , ինչպէս որ քաղաքացի հօր մը կը վայէր , վե՛ն ու ազնուական մասնութեանց անուող սոյ ձեզի . սրգեակք , ձեր յանցանքին ուրիշ պատճառ չեմ փնտար , ես ինքզինքս կը մեղադրեմ ծառայական վիճակի մէջ համբերատար լուծիւնս ու զսղալս , զձեզ ալ գողալու վարժեցուց : Ա՛ն , գթութիւնը մնա՛՛ծ չէ

սրտիս մէջ . սրգեակք իմ , սիրելի սրգեակք , ես ձեզմէ աւելի թրշուառ եմ . ս՛ն , թէ որ Հոովմը մասնելու կամ հայրենիդ մահունէ փրկելու ընտրութիւնը ձեր ձեռքն էր , ինչու մտքերնիդ չի բերէք որ Բրուտոսին բուռական էր մէկ սուր մը զինքը վատութենէ ազատելու համար , ու Բրուտոս սուր մը անէր , ու զիտէին զայն իւր սրդիքը . պէտք էին ուրեմն զողոյ իրենց հօրը համար :

ԿՈՒ .— Այ գողրին սիվ Բրուտոս ցուերդ սե բարկութիւնդ գուցէ կրնան դեռ աշատիլ սրդիքներդ :

ՏԻԲ .— Փրկութիւն չկայ ինծի համար . ալ չեմ ուզեր ապրիլ . կորսնցուցի սիրելի հօրս համարումը , ու թերեւս սէրն ալ . չէ , ալ չեմ ուզեր ապրիլ . բայց իմ տխուր օրինակովս թող արդարանայ կրտսեր եղբայրս ու ազատի :

ՏԻԲ .— Շատ մեծ է մեր յանցանքը սիվ հայր , բայց հաւատար է . անիրաւ ես թէ որ հաւատար չի կշտես սրտիմն ալ : Թերեւս Հոովմաց խնամածու երկնային ուրիշ ուզեց որ մեր արիւնը հիմն ըլլայ ցանկալի ազատութեան :

ԲԲՈՒ .— Ո՛ն , սրգեակք , ալ այնչափ բուռական է . ձեր անկեղծ ու վսեմ զղջումը կը խորովէ սիրտս . ս՛ն կիմանամ որ դեռ հայր եմ քան թէ հիւպատոս . . . սկստներս կը դողան զթութենէ ու չարատանջ զգացմունքներէ , քիչ ատենէն , այս՛ քիչ ատենէն բոլոր արիւնքս պիտի թափեմ հայրենեաց համար . . . Հոովմաց նոր կենդանութեանը վերջին հատաստութիւն մը պէտք է . ու անիկայ իմ արիւնտ պիտի ըլլայ , միայն թէ ազատ ըլլայ Հոովմ . երդում կրնեմ ե ոչ մէկ օր մը ապրելու ձեզմէ հոքը . հոքի անգամ գրկեմ զձեզ սիրելի սրգեակք . . . դեռ կրնամ գրկել զձեզ . . . արցունքներ կրնգմիջեն խօսքերս . . . մնաք բարով . . . սրգեակք իմ : Հիւպատոսդ Հոովմաց , ա՛հա , քեզի կը յանձնեմ աս թուղթս . սուրբ պարտաւորութիւն մը կը գնեմ վրագ աս թուղթս Հոովմաց գիմացը հանելու . քու սրտպանութեանդ յանձնուած են յանցաւորներն ալ . քեզի հետ արշալուսին պիտի գամ ատենը : Այ երկայն ատեն չեմ կրնար գիմանայ այս անգութ տեսարանին :

ՏԵՍԻՆ Գ.

ԿՈՒԼՍՏԻՆՈՍ, ՏԻՏՈՍ, ՏԻՐԵՐԻՈՍ, ԶՐԱՆԱՆԻՔ

ՏԻՏ.— Յաւալից հայր . . .

ՏԻՐ.— Միայն թէ աղատ ըլլայ Հոովմ . . .

ԿՈՒ.— Եկէք ինձի հետ :

ԶԳԻ ՎԱՐԱԳՈՅՐՆ

ԱՐԱՐՈՒԱԾ Ե.

ՏԵՍԻՆ Ա.

ԺՈՂՈՎՈՐԿԻ, ՎԱՂԵՐԻՈՍ, ԿՈՒԼՍՏԻՆՈՍ, ԲԲՈՒՏՈՍ

ԿՈՒ.— Ո՛ Հոովմայեցիք. պայծառ և զուարթ ծագեցաւ ձեզի երէկ արևը. երբ այս ատեն ազատութեան ատաջին ձայները կը հնչէին օդոյն մէջ, ես ցաւոցս մէջ ընկզմամ լուռ կեցեր էի: Այս չարագէտ օրուանս մէջ, աւազ, ուրիշ պաշտօն մը կը մնայ ինձի կատարելու. որովհետեւ մեծ Բրուտոսին հետ հաճեցաք զիս հիւպատոս ընտրել, կը յիշէք դուք ամէնքնից ալ ձեր ատեանին մէջ ըրած երգումնից, մեռնիլ մանաւանդ, քան թէ Տարկուինեանց վատ լուծին տակ նորէն մտնայ. երգուընցաք նաեւ հարածի ու ջնջել օրինաց բռնութիւն ընողը. բայց միթէ կրնաք հաւատալ, ձեր գիմացը, ես նախ և առաջ կը պարտաւորիմ ամբաստանել շատ մը հզօր և երեւելի քաղաքացիներ, վատանուն անօրէն և երգմնազանց դաւաւկիցներ, որ թաղաւորին կողմը բռնելով միտքաներ են Հոովմայ գէմ:

ԺՈՂ.— Թաղաւորին, և ս՛վ են անոնք, ս՛վ են Հոովմայեցի անուան անարժան մասնիչ դաւաճանները. շուտ բրէ՛, գրուցէ՛ աւուննին որ կտոր կտոր ընենք զիրենք:

ԿՈՒ.— Ահ. . . երբ անոնց անունը լսէք, թերեւս ս՛վ գիտէ . . . կը դողամ ես երբ միտքս կը բերեմ. աւելի զթութիւն պիտի խընդրեմ ձեզմէ, քան թէ սնաչատ արդարութիւն. գրեթէ ամէնն ալ եւրիասաարդ են. զեռ անօրոճ գերութեան խիտ վիճակին որուն մէջ գտնուեցանք մենք. ու ազատման ալ արքունեաց թունարեր չքոյն տակ մեծցած, բռնաւորութեան պտուղները ձաչակեցին ատանց անոնց դատնութիւնը զգալու:

ԺՈՂ.— Ո՛վ ըլլան նէ ըլլան, երգմնազանց ու մասնիչ են. արժանի չեն զթութեան, թող կորսուին. ազատութիւնը կուզէ որ շուտով կորուին նորաչէն քաղքին փատած անպամները. գրուցէ՛ աւուննին. խմանք:

ԿՈՒ.— Յանցաւորները շատ են. սակայն մի և նոյն կերպով յանցաւոր չեն ամէնն ալ. կան ոմանք որ կը մերժեն գերութիւնը

ու լի է սիրտընին ազնուական զգացումներով, բայց նենդուօր Մամբիլիտան չար հարքներով մոլորեալ եւ խարուած :

ԺՈՂ. — Ուր է սա անօրէն Մամբիլիտը . ո՞վ կատարութիւն . ո՞ւր է :

ԿՈՒ. — Մտե՛լը չկոխած, քաղքէն դուրս հանել սոււի զինքը . վասն զի այդպէս կը պահանջէր ազգաց սուրբ իրաւունքը . Հոսովայ արդարատէր ժողովուրդը իրաւունքը կը յարգէ, ու հաւատարմութիւնն է մեր ազատութեան հիմը :

ՎԱՂ. — Իմաստութեամբ գործեցիր, ազատելով զինքը մեր կատարութեան ձեռքէն, եւ անարատ պահել սաղով մեզի արդարութիւնը . Առատաձեռնն ու առաքինութիւնը թող մեր կողմն ըլլան, ու վատ բնաւորաց գրոշոյն տակ թող ժողովուրդն մասնութիւն, վատութիւն եւ երկնային արդար բարկութիւնը :

ՈՄՆ. — Բայց իրենց նզովեալ գանձերը պէ՛տք է իրենց դարձընենք, որպէս զի Հոսովայ միասուն գործածեն . բնաւորաց ձեռքը սուրէն աւելի, ոսկիէն պէտք է վախնայ :

ԺՈՂ. — Իբաւ է . պէտք չէ որ այդ գանձերը զէնք մը գտնան վատերուն ձեռքին մէջ . բայց մերինն ալ չըլլան . Ի՛նչ պիտի բնենք ոսկին մենք որ մէջքերնիս սուր ունինք ու կուրծքերնիս ազատութեան ամուր գրածը :

ՎԱՂ. — Մոխիր գտնան բնաւորաց գանձերը, եւ կամ թափուին Տիրերիտոյն ալիքներուն մէջ :

ԺՈՂ. — Ու անոնց հետ ջնջուի բնաւորաց յիշատակը :

ՎԱՂ. — Ու մեր գերութիւնն ալ :

ԿՈՒ. — Չեզի արժանի է այս որոշմունքը, չուտով պիտի գործադրուի ձեր կամքը :

ԺՈՂ. — Այո՛, բայց սա այժմ, յայտնէ մեզի գաւակցութիւնը եւ գաւաճանաց անունները :

ԿՈՒ. — Ո՛վ երկինք . կը գողտմ ես, ու չեմ գիտեր . Ի՛նչպէս սկսիմ :

ԺՈՂ. — Բայց Բրուտոս լուս եւ անշարժ կը կենայ . կարծես թէ արցունքի նշաններ կան աշուններուն վրայ . ուրեմն փութա՛ . դուն խօսէ՛ Կոլլատինոս :

ԿՈՒ. — Ո՛վ գամնութեանն :

ՎԱՂ. — Բայց ի՛նչ կը նշանակեն այս հառաչանքները . դուն Հոսովայ ազատարարը, Լուկրէտիայի ամուսին եւ մեր հիւպատոսը չե՛ս, ո՛ր Կոլլատինոս . միթէ բարեկամ կուզես ըլլալ դուն ալ

մասնիչներու . սիրտդ գլխութեամբ կը շարժի անոնց համար որ անգութ թշնամի են Հոսովայ :

ԿՈՒ. — Երբ պիտի լսէք իմ խօսքերս, դուք ալ հազարդ պիտի ըլլաք այն ցառոց որ կը կեղեքէ զիս . սարսափով, տալուձեամբ եւ գլխութեամբ պիտի լեցուիք : Աս թուղթը Մամբիլիտո Տարկուխեանց պիտի տանէր . դեռ ինքը հոսովէն դուրս չկրած, առի զայն ձեռքէն . եւ խոստովանեցաւ անօրէնը, որ ասոր մէջը ստորագրող քաղաքացիքը երդում ըրեր էին առաջիկայ զիչերուանս մէջ քաղաքին դոնորը բանալ թաղաւորին :

ԺՈՂ. — Ո՛վ սոսկալի մասնութիւն, տատկին չտրերը, թո՛ղ սատկին :

ՎԱՂ. — Այդպիսի յանցանքին թեթեւ պատիժ է մահը :

ԿՈՒ. — Թող Վազիրիտո կարգաց ձեզի այս ազէտալի թուղթը . ա՛հա քեզի կուտամ . ա՛ս, չեմ կրնար ես բերանս տանել այդ անունները :

ՎԱՂ. — Ի՛նչ կը տեսնամ . ամէն մէկուն իւր առանձին ստորագրութիւնը սա թղթին մէջն է . մտիկ ըրէք Հոսովայեցիք, Ագուլիտո գրուի է գաւակցութեան . ամենէն առաջ իւր անունը գրուած է :

ԿՈՒ. — Ամէն մէկուն ցըցուցի ես այս թուղթը եւ ամէնն ալ խոստովանեցան ճշմարտոր . չլթաջներով կապուած հիմա ձեր զիմացը կուգան :

ՎԱՂ. — Անկէ ետքը . . .

ԺՈՂ. — Ի՛նչ, զրուցէ՛ :

ՎԱՂ. — Չեմ կրնար հաւատալ աչքիս . կը կարգամ չորս տուններ :

ԺՈՂ. — Որո՞նք են :

ՎԱՂ. — Բրուտոսին մերձաւոր ազգակամներէն :

ԺՈՂ. — Վխտիկեանք :

ԿՈՒ. — Դեռ ուրիշ անուններ ալ պիտի լսէք հիմայ :

ՎԱՂ. — Լսեցէ՛ք, գատ գատ ամէն մէկուն անունները . Մարկիտեանք, Ոկտավեանք, Փապիրոսեանք ու դեռ շատ մը ուրիշ տուններ . . . բայց վերջինները սարսափով կը լեցնեն զիս . թուղթը ձեռքէս կիցնայ . . .

ԺՈՂ. — Որո՞նք են արդեօք . . .

ՎԱՂ. — Չէ, երբէք չեմ կրնար հաւատալ . . .

ԲԲՈ.— Ամենէն ետքի ստորագրուող անուաները Տիտոս և Տիրերիոս են:

ԺՈՂ.— Քու որդիքներդ . . . դժբաղդ հայր . մահագուշակ օր:

ԲԲՈ.— Բարեբաղդ օր ձեզի համար . Բրուտոս քաղաքացիներէն ուրիշ որդիք ալ չի ձանձնար . երէկ բոլոր արիւնս Հոսովմին համար թափելու երզում ըրի , այսօր պատրաստ եմ կատարելու զայն:

ԺՈՂ.— Վայ քեզ , ս՛վ Բրուտոս:

ԺՈՂ.— Բայց ի՞նչ , բոլոր Հոսովմացիք լուս և անարեկ կեցե՞ր են . ամէնքնիդ ալ Բրուտոսին վրան կը դողաք . բայց ս՛վ աւելի մեծ վտանգի մէջ կը գտնուի այսօր . բէք ինձի . Բրուտոս չէ նէ Հոսովմ : Հոս ամէն մէկը ամէն բանէ առաջ Հոսովմայ ազատութիւնը , աղա-հովութիւնը ու մեծութիւնը պէտք է հոգայ : Անգութ կատորած ու գերութեան չլիժայներ պատրաստուեր են մեզի . ինձի կիցնայ ձեզի համար դողալը . ուրեմն թող դարբին ձեր արցունքները . ես նաեւ պիտի ցուցնեմ ձեզի , թէ ինչպիսի հիմանց վրայ պէտք է կանգնենք յախտենական քաղքին ազատութիւնը :

Տ Ե Ս Ի Լ Բ .

ԲԲՐԻՏԱՍ, ԿՈՒԼԱՏԻՆՈՍ, ՎԱՂԵՐԻՈՍ, ԺՈՂՈՎՈՒՐԿ ,

ԴՍԻՍԿԻՏՔ , շքալներով :

ԲԲՈ.— Մեծահոշակ օր մըն է այսօր Հոսովմայ համար : Ո՛վ դուք չարեացապարս գլուխներ որ ձեր հայրենիքը իւր նորածին ազատութեանը մէջ ուզեցիք խղրել . Հոսովմայ զիմացը կեցեր էք դուք . Չատագով կեցէք ձեր անձին եթէ կրնաք . կը լռէք ամէնքնիդ ալ , ուրեմն մահապարս էք դուք . անդարձ վճիռ կորտայ ձեր գլխուն վրայ Հոսովմ . . . ս՛հ . սակայն կուրայ իմ իշխանակիցս . կը լռեն ձեւ բակոյան ու ժողովուրդը . . .

ՏԻՏ.— Մեր մէջը միայն մէկը կայ որ անմեղ պիտի մեռնի . ու անիկայ իմ եղբայրս է :

ՏԻԲ.— Չէ՛ , մի՛ հուստար . կամ երկուքնիս ալ անմեղ կամ երկուքնիս ալ յանցաւոր ենք . իր անուան քովը իմ անունս ալ զըրուած է թղթին մէջ :

ԲԲՈ.— Ո՛չ ոք անմեղ է աչ թղթին մէջի ստորագրուողներէն :

ԿՈՒ.— Ո՛ Հոսովմացիք . դաւաճաններուն մէջ կը գտնուին իրաւ , այս թշուառ երիտասարդները . բայց նենդաւոր Մամիլիոսին թեկադրութիւններէն խարուեցան , ու մոլորեցան . ուստի իրենց անուաններն ալ ստորագրեցին մինակ իրենց հայրը մահուանէ ազատու համար :

ԺՈՂ.— Ճշմարիտ կը խօսիս , ուրեմն մինակ անոնք պէտք է ազատ ըլլան :

ԲԲՈ.— Ի՞նչ կը լսեմ . անիրաւութեան վրայ կուզէք ուրեմն հաստատել ձեր զօրութիւնն ու ազատութիւնը , վրէժիմողի սուրբ այնչափ յանցաւոր գլուխներ զարնելու ատենը մինակ պէտք է իմ որդւոցս խնայել , որովհետեւ հիւպատոսի որդիքներ են . դաւաճաններու անուանց հետ իրենց անուաններն ալ ստորագրուած են . կամ ոչ ոք , կամ ամէնն ալ պէտք է մեռնին . ներել ամէնուն՝ Հոսովմայ կորստեանը փափաքել է . արձկել միայն երկուքը՝ անիրաւութիւն մեծ . աւելի զթութեանէ քան թէ արդարութեանէ շարժեալ Կոլլասիոս ուզեց արդարացնել զիրենք . ըսելով թէ , հայրերնին կուզէին ազատել , բայց ուրիշներն ալ , ս՛վ գիտէ , չէին ուզեր արդեօք ազատել իրենց հայրը , եղբայրը ու որդիքները . ուրեմն մի և նոյն յանցանքով պարտաւոր են ամէնն ալ . կրնայ հօր մը սիրտը դատութեամբ ու անձուն ցաւով լեցուիլ իւր որդւոցը վրայ . բայց հիւպատոսին պարտքն է ապահով ընել նախ հայրենիքը ու ետքը իւր որդւոցը զիակներուն վրայ իշնայ մեռնիլ . անգութ բայց արդար օրինակ մը պէտք է մեղի , աւելի զօրաւոր եւ ազատ ըլլալու համար . Զօ՛րակա՛նք , թող յանցաւորները ամէնն ալ առաջ անցնին , ու իջնայ տապաքը անոնց գլխուն վրայ : Սակայն սիրտս ալ չի զիմանար . . . կը մտնեայ անուոր պատուհասին ժամը . . . ինչուան հիմայ հիւպատոսն էր որ խօսեցաւ . զիտեցէք հիմայ ամենաթշուառ հօրը ցաւազին վիճակը . . . տապաքները կը պատրաստուին սրղէն . . . ս՛հ , ծածկեմ իմ դէմքս . ներեցէք հայրական արցունքներուս . բայց դուք աչուրնիդ դարձուցէք անոնց վրայ . ազատ ու մշտատեւ կը կանգնի կը բարձրանայ Հոսովմ այդ արիւնէն :

ԱՆՄԱՀ ԲԱՆԱՍՏԵՂԵ

ՄԿԻՏԻՉ ՊԵՇԻԿՔԱՇԼԵԱՆԻ

ԲՈՂՈՐ ԹԱՏԵՐԳՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

	ԳՐԸ.
Ա. = Կասակերգութիւն երկգ քաջաց	1
Բ. = Կասակերգութիւն աւազակաց	1
Գ. = Արեակ, ողբերգութիւն 5 արար	2.50
Դ. = Մահ Կեսարու, ողբերգութիւն 5 արար	2.50
Ե. = Վահան Մամիկոնեան, ողբերգ. 3 արար	2
Զ. = Վահե, ողբերգութիւն 3 արար	2
Է. = Սաւուղ, ողբերգութիւն 5 արար	2.50
Ը. = Յրուսոս Ա. ողբերգութիւն 5 արար	2.50
Թ. = Կոռնակ, ողբերգութիւն 5 արար	2.50

2535

2013

Հայաստանի Ազգային գրադարան

NL0446335

